Roxana Maria LAZARESCU
(Universität Konstanz)

Călătoria în lumea de apoi – vehicul satiric în *Dialogul morților* al lui Lucian din Samosata

Abstract: (The Journey to the Underworld – a Satirical Vehicle in *Dialogues of the dead* by Lucian of Samosata) The purpose of this article is to explore the purpose of the descent to the underworld in the work of Lucian of Samosata, *Dialogues of the dead*. Kathabasis, situating itself in opposition to anabasis, represents a method of exploring the unknown. The mysterious places positioned at the end of the mundane world are described by the Ancient Greeks in a strong relation and connection with their knowledge: philosophical, cultural, geographical and topographical (*oikoumene*). In accordance to these values, Lucian of Samosata narrates a trip to the underworld where the status of imaginary is crucial to the textual impact. Without having the intention to reveal an actual dimension, Lucian is using the travel to the underworld in order to satirize the contemporary realities. Parody and allusion are constantly used to create various visions on quotidian matters while combining history and myth. Considering that Greek philosophy incorporates not only metaphysics, but also political and scientific issues, we may argue that Lucian was using literature`s abstract notions in the interest of expressing a satirical vision on the mundane. The significance of the Lucianic *katabasis* relies on the need to ridicule superstitions, religious practices, prophecies, politics, deifications and the belief in the occultism.

Keywords: kathabasis, Underworld, Lucian of Samosata, satire, *oikoumene*

Rezumat: Lucrarea de față își propune să observe rolul pe care călătoria în lumea de apoi în lucrarea *Dialogul morților* a lui Lucian de Samosta îl comportă. Catabasa, aflată în raport de opoziție cu anabasa, reprezintă o metodă de explorare a necunoscutului. Misterioasele tărâmuri aflate la capătul mundanului sunt descrise de către vechii greci în strânsă legătură cu propriile conștiințe, fie ele filosofice, culturale, geografice sau topografice (*oikoumene*). În report cu aceste valori, Lucian din Samosata narează o călătorie înspre lumea de apoi, spațiu în care imaginarul este crucial în vederea impactului pe care receptarea textului îl implică. Fără a avea intenția de a revela dimensiuni sau spații reale, Lucian folosește călătoria către lumea de apoi pentru a satiriza realitățile contemporane. Parodia și aluziile sunt folosite în mod constant în vederea conturării multiplelor aspecte ce conturează viață cotidiană, în timp ce istoria și mitul se alătură procesului creativo-descriptiv. Luând în considerare faptul că filosofia greacă încorporează nu doar aspectele metafizice, precum și problematici de natură politică și științifică, putem afirma că Lucian s-a folosit de noțiunile abstracte ale literaturii cu scopul de a exprima o viziune satirică asupra lumii. Semnificație catabasei expuse de Lucian din Samosata se bazează pe nevoia de a ridiculiza superstițiile, practicile religioase, profețiile, politica, deificările și credința în ocultism și practicile asociate.

Cuvinte-cheie: catabasă, Lumea de apoi, Lucian of Samosata, satiră, *oikoumene*

În Grecia celui de-al doilea secol dinaintea lui Hristos, pe malurile fluviului Eufrat, se naște satiricul Lucian. Grecia anului 160 d.Hr. se afla sub dominația Imperiului Roman, fapt ce îl face pe Lucian să nu considere limba greacă ca fiind cea nativă. În ciuda acestui aspect, și-a scris opera în limba greacă, propunându-și să demaște caractere și să atace preconcepțiile și părerile unanim acceptate în rândul populației. Distanța temporală față de cultura clasică greacă i-a permis lui Lucian să se poată raporta la aceasta din urmă cu un oarecare grad de detașare, îngăduindu-și să

BDD-A31321
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:54:25 UTC)

abordeze cu ironie și amuzament scrierile secolului de aur grecesc.

Două dintre principalele vehicule satirice folosite de Lucian, călătoria fantastică și encomiul paradoxal, au provocat audiența în înțelegerea mesajului auctorial. Pe de o parte, a provocat auditoriul prin punerea la îndoială și discreditarea unor practici și concepții înrădăcinate socio-cultural, iar pe de altă parte, și-a susținut ideile prin numeroase argumente cu care a sufocat imboldul unei presupuse contraargumentații[1]. Dialogul, ca tehnică narativă de expunere a unei teorii[2], permite manipularea discursivă centrată exclusiv pe judecarea și criticarea gândirii tradiționale, acreditată prin sedimentarea unor concepții. Factorul temporal, mai precis lunga și frecventa uzanță a unor practici, devine unul dintre principalele elemente ce permit implementarea unor ideologii. Folosirea dialogului justifică în aceeași măsură năzuința auctorială de a jongla cu vechile cutume transmise la nivel social și cultural. Spiritul umoristic și dialogul candid dintre două personaje, de cele mai multe ori figuri eroice sau mitologice, permite autorului să creeze conversații complexe. În cazul *Dialogului morților*, participanții la conversație sunt eroi, personaje mitologice sau figuri istorice, spre exemplu: Diogenes și Pollux, Charon și Menippus, Terosion și Pluto etc. Subiectele sunt variațiuni pe aceeași temă și vizează aspectele morale și aspectele etice ale societății[3]. Numeroasele vicii, precum și spectrul foarte larg de personaje și tipologii pe care Lucian îl ale în vedere atunci când își compune satirele, fac ca propria credibilitate să îi fie știrbită, mulți considerându-l, pe nedrept, mai degrabă un bufon[4], decât un observator și moralist al vremurilor sale.

Satira *Dialogul morților* este alcătuită sub forma unui dialog în care combatantul nu are drept de apel din pricina argumentelor covârșitoare ale conducătorului de discuție, creat și considerat a fi un formator de opinie. În această măsură, satira lucianică se aseamănă cu discursul retoric, fiind menit sa câștige admirația audienței (indiferent că vorbim despre cititor sau despre participanții direcți la o reprezentație publică) și să o convingă de corectitudinea și necesitatea unor anumite idei sau teorii în spațiul cotidian al autorului. Retorica persuasivă este astfel construită.

Discursul persuasiv poate fi construit nu doar prin utilizarea factorului apreciativ, ci și prin *mock-encomium*, așa cum o face și Lucian în satirele sale[5], fără a fi nevoie de o apreciere exagerată ce să trezească suspiciuni la nivelul libertății de exprimare al autorului. Pornind de la ideea aristotelică potrivit căreia plăcerea este provocată prin însăși (re)prezentarea concepțiilor personale, indiferent de valența lor etică (bun versus rău, urât versus frumos), putem considera că dialogurile și călătoriile fantastice lucianice se înscriu în categoria satirelor menite să expună ideile și concepțiile personale ale unui autor, într-o lume în care, parafrazând afirmația lui Lucian, totul devine subiect de râs și ridiculizat (Lucian, *Hermotimus*, 275[6]). Găsind satisfăcătoare expunerea publică a viciilor

[1] Modelul lucianic este urmat, mai târziu, de Thomas More și Erasmus.

[2] În anul 1683, Fontenelle publică un dialog al morților asemănător celui lucianic, în care bizareria și umorul negru menipeic sunt principalele părți constituente.

[3] Personajele si temele dialogului urmează tradiția stabilită de diatriba cinică.

[4] Este posibil ca această accepțiune să fie justificată și de modalitatea prin care satirele lui Lucian erau expuse publicului. Se presupune că acestea, datorită cel mai probabil formei, erau destinate a fi prezentate pe scenă, în fața unei audiențe educate.

[5] Cele mai relevante exemple se regăsesc în *Vitarum Auctio*, *Lucius, the Ass* and *True History*.

[6] Lucian, *Hermotimus* or *Concerning the souls* in T.E. Page, E. Capps, W.H.D. Rouse, L.A. Post, E.H.

BDD-A31321
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:54:25 UTC)

și cutumelor societății căreia îi aparține, Lucian construiește un discurs virulent împotriva acestora, fără a face un scop precis din a le corecta. Astfel, putem găsi afirmația lui John Dryden drept corectă: „Aș putea adăuga că, în marea sa parte, el mai degrabă râde precum Horațiu decât să muște precum Juvenal" [tr.n.] (John Dryden 1989, 218)[7]. Aprecierea publicului completează și sporește efectul manipulator pe care satiristul îl scontează.

Călătoria în lumea morților este poate defini precum o modalitate de reducere a unei situații complexe la o formă simplă, menită să stârnească râsul, implicit plăcerea celui ce o lecturează sau privește (luând în considerare posibilitatea ca acest timp de satiră să fie destinată expunerii pe scenă). Complexitatea rezidă în trimiterile cele mai variate pe care *Dialogul morților* le cuprinde, de la personajele mitologice la filosofie sau de la componenta istorică la cea de factură etică, religioasă[8]. Plăcerea pe care o provoacă satira poate fi justificată de elementele ascunse, subsidiare, pe care aceasta o comportă[9]. De cele mai multe ori, înțelesurile și subînțelesurile discursului satiric comportă în stuctura lor o trimitere ce vizează componenta istorico-politică a societății. În consecință, dată fiind caracteristica derivativă a satirei, aceasta poate fi considerată ca fiind, într-un un grad sporit, dependentă de contextul literar și istoric în care a fost creată.

Contextul istoric ce se traduce din cuprinsul satirei luciene comportă numeroase referințe și valențe cu caracter religios, mitologic sau chiar filosofic. În cazul de față, catabasa lucianăurmărește transpunerea cinică și ironică a concepțiilor religioase grecești și romane la nivelul unui dialog, compus, la rândul său, din alte 30 de dialoguri[10]. Etapa ce survine morții trupești, catabasa, presupune, conform mitologiei greco-romane, trecerea râului Styx în barca luntrașului Charon. Serviciul luntrașului infernal trebuie recompensat prin plata cu o monedă, expresie a materialismului mundan. În *Dialogul morților,* Charon poartă sufletul lui Menippus peste granița fluviană, spre străfundurile pământului, și plata și-o așteaptă imediat „Pay me, I say, for taking you across (...) That's nothing to do with a ferryman; your penny must be paid. No alternative's allowed" (Lucian 1959, 2/22). Așteptările lui Menippus relevă mentalitatea umană în raport cu severitatea și strictețea judecății de tip mitologico-religios:

> Charon: Is there anyone who hasn`t a single penny?
> Menippus: I don't know about anyone else, but I am without one.
> Charon: But by Pluto, I`ll throttle you, you blackguard, if you don`t pay.
> Menippus: And I`ll smash your head with a blow from my stick.

Warmington, *Lucian*, translated by K. Kilburn, London, William Heinemann Ltd, vol VI, 1959.

[7] John Dryden, *The works of John Dryden: Prose 1691-1698: De arte Graphica and Shorter Works,* vol. XX, Berkeley/ Los Angeles/ London, University of California Press, 1989, p. 218: „I may add, that for the most part, he rather laughs like Horace, than bites like Juvenal".

[8] Motiv pentru care opera și ideile sale au fost adoptate de numeroși părinți ai bisericii, cum este spre exemplu cazul Sfântului Ioan Cristodoxul. Din pricina atitudinii sale combative și sceptice, scriitura lui Lucian a fost deseori considerată drept fiind una ateistă și hulitoare. Pe de altă parte, criticile pozitive îl situează în rândul celor care au ajutat la eliminarea credințelor păgâne.

[9] Freud aseamănă efectul glumei, al satirei prin extensie, cu cel al visului. Conform teoriei emise de Freud, ingeniozitatea satirică își datorează forma cenzurilor celor mai stricte: Sigmund Freud, *The interpretation of dreams* (1953, 142): „The stricter the censorship the more far-reaching will be the disguise and the more ingenious too may be the means employed for putting the reader on the scent of the true meaning".

[10] Numerotarea dialogurilor diferă în funcție de editorul volumului. Pentru studiul de față s-a folosit ediția William Heinemann, Harvard University, în traducerea engleză a lui M.D. Macleod.

BDD-A31321
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:54:25 UTC)

> Charon: Then you`ll have sailed all this long way for nothing.
> Menippus: Hermes delivered me to you; let him pay.
> Hermes: Heaven help me, if I`m going to pay for the dead too
> (Lucian 1959, 2/22)

Singura scăpare din infern o reprezintă judecata lui Minos. Fără această judecată, sufletul este destinat să trăiască în lumea lui Pluto, unde nici măcar uitarea nu îi poate liniști, devenind modalitate de tortură: „But even in death they remember their past and cling to it. That's why I enjoy tormenting them" (Lucian 1959, 3/2). Vanitatea dorințelor umane persistă așadar pentru veșnicie, iar sufletul omului se torturează singur. Lumea lui Menippus este una fără posibilitatea unei ameliorări. Ieșirea există, însă este nu conduce înspre mai bine. Pesimismul lui Lucian se observă în idea generală ce se desprinde din dialogul lucianic, și anume inexistența confortului uman. Conform filosofiei lucianice, trecutul, prezentul sau viitorul nu oferă confort sufletului uman, acesta fiind inexistend atât în lumea fizică, mundană, cât și în cea de apoi, infernală. Tortura este dublă: fizică și psihologică, așa cum s-a arătat anterior. Viziunea cinică, fără aspecte pozitive, ne determină să considerăm lumea lucianică drept una foarte dură, unde râsul și ironia au rolul de a reliefa aspectele zadarnice ale existenței umane. Zădărnicia acțiunilor umane comportă și o valență moralistică, educativă prin extensie. Viziunea auctorială asupra lumii contemporane și a istoriei este una ce vine să sublinieze faptul că anumite acțiuni ce par vitale în timpul prezent se dovedesc a fi irelevante eternității. Una dintre acestea este frumusețea pentru care oamenii istoriei au luptat cu toate armele ce le-au stat la îndemână, dar care acum se pierde în fața morții:

> „Hermes: I have no time, Menippus. But just look over there to your right, where you'll see Hyacinthus, Narcissus, Nireus, Achilles, Tyro, Helen, and Leda, in fact, all the beauties of old.
> Menippus: I can only see bones and bare skulls, most of them looking the same. (...) What is for this that the thousand ships were manned from all Greece, for this that so many Greeks and barbarians fell, and so many cities were devastated?" (Lucian 1959, 5/18).

Imediata relevanță și cursul istoriei devin motiv de sentință filosofică: „For if one sees flowers that are dried up and faded, they will, of course, appear ugly; but when they are in bloom and have their colour, they are beautiful" (Lucian 1959, 5/18).

Trecerea de la atacul direct la cel general reflectă alternativa pe care satira o desfășoară, permițând, pe lângă subiectul țintit în mod fățiș, tratarea unor problematici cu spectru larg, deseori de factură etico-moralistă. În această direcție este relevantă afirmația lui Charles A. Knight cu privire la relevanța satirei:

> „În tradiția escatologică contrastantă a *contempus mundi*, cea care respinge naturalul de supranatural, rolul satirei nu este curativ. Satira lui Lucian și cea a lui Swift implică inadecvența experienței naturale, chiar și fără a articula o alternativă religioasă. Satiristul religios acceptă pesimismul cu indiferența și calmul ce derivă din cunoștința faptului că un alt adevăr."[11] [tr.n.].

[11] Charles A. Knight, *The Literature of Satire* (2004, 21): „In the contrasting eschatological tradition of

BDD-A31321
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:54:25 UTC)

Luând în considerare referințele luciene și maniera în care acestea sunt expuse, putem deduce că ele au fost scrise cu scopul de a servi drept sursă de distracție unei audiențe tradiționaliste. Pentru a-și atinge scopul, Lucian recreează și tratează într-o manieră satirică motivele mitico-culturale moștenite. Definiția eroului este dezbătută cu o notă de ironie, cel mai probabil cu scopul de a sublinia caracterul efemer al statutului și zădărnicia sacrificiului personal în raport cu propria persoană (în măsura în care, presupusa divinitate ce ia parte la actul eroic dispare în pragul morții):

> „Trophonius: A compound of god and man.
> Menippus: Something neither man nor god, you mean, but both at once? Well then, where has your divine half gone at present?
> Trophonius: It's prophesying, Menippus, in Boeotia.
> Menippus: I don't know what you mean, Trophonius; but I can see quite clearly that all of you is dead." (Lucian 1959, 9/28).

Ceea ce a început cu Cerberul și porțile infernului se sfârșește cu discuția asupra frumuseții mundane purtată de Thersites și Nireus. Contrastul dintre adevăr și falsitate, relevanță și irelevanță, îndoială și certitudine se conturează și se dezvoltă de-a lungul călătoriei lui Menippus în străfundurile pământului. Tărâmul celor morți permite relevarea adevărurilor crunte ce definesc statutul uman, fără ca autorul să fie întrucâtva susceptibil de a fi atacat personalități contemporane (cel puțin nu în mod direct). Spațiului imaginar, asociat mitologiei, i se adaugă, așa cum s-a arătat anterior, discursul satiric, relevând, asemeni definiției lui Diomedes, faptul că satira oferă alternative și creează multiple posibilități pentru adevăruri și aspecte incofortabile.

Bibliografie

Dryden, John. 1989. *The works of John Dryden: Prose 1691-1698: De arte Graphica and Shorter Works.* Vol. XX. Berkeley/ Los Angeles/ London: University of California Press.

Freud, Sigmund. 1953. *The interpretation of dreams.* Translated by James Strachey. London.

Knight, A. Charles. 2004. *The literature of satire*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lucian. 1959. *Hermotimus* or *Concerning the souls,* in T.E. Page, E. Capps, W.H.D. Rouse, L.A. Post, E.H. Warmington (eds.). Vol. VI. *Lucian*. Translated by K. Kilburn. London: William Heinemann Ltd.

Weinbrot, D. Howard. 2005. *Menippean Satire Reconsidered. From Antiquity tot he Eighteenth Century*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

contempus mundi, which rejects the natural for the supernatural, the role of the satire is not curative. The satire of Lucian and Swift implies the inadequancy of natural experience, even without articulating a religious alternative. The religious satirist accepts pessimism with an equanimity that derives from the knowledge that there is truth elsewhere".

BDD-A31321
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:54:25 UTC)